Daniar Mutalâp

SURSELE CELEI MAI VECHI CULEGERI MANUSCRISE HAGIOGRAFICE ROMÂNEȘTI

Motto: „numele lor sunt scrise în ceruri, însă și sufletele lor acolo dănțuiesc” (Eftimie de Târnovo)

Învăluite într-o aură legendară, viețile de sfinți se leagă în chip tainic de primele mari lăcașe ale Țării Românești din negurosul ev al întemeierii sale[1]. După cartea liturgică și culegerile de predici, ele au ocupat un loc aparte în rândul textelor religioase din literatura română veche. Începând cu veacul al XV-lea, scrierile hagiografice au fost copiate și, pe alocuri, compuse în limba slavă[2], ca să se citească fie cu voce tare, conform calendarului bisericesc, de la amvon sau la trapeză, fie în tăcerea și solitudinea căminului sau a chiliei. Funcțiile liturgice și de „edificare prin identificare”[3] le-au permis acestor texte să vehiculeze teme, motive și chipuri ce ajung să fie zugrăvite în biserici[4], transpunând în registrul vizual

[1] Vezi exemplul *Vieții Sfintei Filofteia*, ale cărei moaște ar fi fost aduse de Radu Negru Vodă în Biserica domnească de la Curtea de Argeș. Prima atestare (sumară) survine din *Jurnalul de călătorie* al lui Paul din Alep (1656); cf. M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Călători străini despre țările române*, vol. VI, București, 1976, p. 165. Un secol mai târziu se credea că versiunea originară slavă a fost pierdută, *Viața* fiind reconstituită, pe baza tradițiilor orale, de către mitropolitul Țării Românești Neofit Cretanul (1738–1753) în Neofit Cretanul, *Jurnal de călătorie*, trad. de M. Caratașu, P. Cernovodeanu, ed. de N. Șoflea, București, 2013, pp. 49–56. Vezi subiectul controversat în P. Cernovodeanu, *La double histoire de sainte Philothée d'Argeș et ses miracles*, în P. Guran, B. Fulsin (ed.), *L'empereur hagiographe. Culte des saints et monarchie byzantine et post-byzantine*, București, 2001, pp. 159–176.

[2] Vezi M. Ștefănescu, *Viața Sf. Ioan cel Nou de la Suceava scrisă în limba slavonă de mitropolitul Grigorie Țamblac*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, nr. 8, 1884, pp. 163–174. Vezi și M. Cazacu, *La littérature slavo-roumaine au Moyen Age (XVe–XVIIe siècles)*, în „Études balkaniques”, nr. 4, 1997, pp. 87–92. Pentru sbornicele hagiografice din secolul al XV-lea, vezi E. Șt. Piscupescu, *Literatura slavă din principatele române în veacul al XV-lea*, București, 1939, pp. 64–73.

[3] Pentru *imitatio-compassio* și identificarea admirativă, vezi Hans Robert Jauss, *Experiență estetică și hermeneutică literară*, București, 1983, p. 180, 269–275.

[4] Vezi, de pildă, C. Velculescu, *Între scriere și oralitate*, București, 1988, pp. 27–36; E. Firea, *The hagiographic cycle of St. John the New in the Episcopal Church of Roman*, în „N.E.C. Ștefan Odobleja Program Yearbook 2011–2012”, București, 2012, pp. 85–124; S. Marin Barutcieff, *Frica de moarte și ecourile ei culturale. Sfântul Haralambie în Oltenia secolului al XIX-lea*, în O. Baron et al., *Crucea – punte a învierii. Tradiții și monumente funerare din Oltenia*, Sibiu, Muzeul Astra, 2011, pp. 151–180; idem, *Hristofor: chipurile unui sfânt fără chip. Reprezentările din cultura românească veche și sursele lor*, Cluj-Napoca, 2014; I. Pop-Curșeu, Șt. Pop-Curșeu, *Iconografia vrăjitoriei în arta religioasă românească. Eseu de antropologie vizuală*, Cluj-Napoca, 2020, pp. 13–45.

LR, LXXV, nr. 2–3, p. 439–452, București, 2026

DOI: 10.59277/LR.2026.2-3.17

exemplele oamenilor care au reușit „să unească cerul cu pământul”. De altfel, *a scrie* și *a zugrăvi* chipurile cuvioase sunt verbe îngemănate, așa cum, de pildă, ne dă de înțeles pisania Mănăstirii Argeșului (10 septembrie 1526)[5].

Poate că una dintre trăsăturile cele mai interesante ale genului hagiografic este însăși deschiderea sa. *Viețile* includ în țesătura lor personaje și *topoi* întâlnite în basme[6], dar care au paralele și în credințe din folclor, comunică cu texte magice – precum descântecele[7] – și, uneori, se confundă cu amulete, apocrife și cărți populare[8], se rescriu în maniera predicilor[9] și, la rândul lor, inspiră crearea de stihuri religioase[10].

Încă din secolul al XVI-lea, *viețile* unor sfinți precum Maria Egipteanca (1 aprilie), Petca (14 octombrie), Dimitrie (26 octombrie) și Nicolae (6 decembrie) au fost transpuse în veșmânt vernacular, în Șcheii Brașovului[11]. În schimb, primele antologii hagiografice s-au tradus în română în veacul următor, sub impulsul umanismului cultivat în Țările Române[12]. Confruntând surse grecești, slavone,

[5] În traducerea mitropolitului Neofit: „și eu cu râvnă am dorit spre acest lucru bun ca și eu să scriu dumnezeiasca scrisoare întru închipuirea chipurilor sfinților” (Neofit Cretanul, *Jurnal...*, p. 59).

[6] L. Șăineanu, *Basmele române în comparațiune cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice*, București, 1978, pp. 35–39, 252. Al. Mareș, *Sfântul Gheorghe și balaurul. Versiunile românești din secolul al XVII-lea*, în „Limba română”, LXXI, nr. 1–2, 2022, pp. 101–123.

[7] N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1980, pp. 119–123.

[8] M. Gaster, *Literatura populară română*, București, 1983, pp. 201, 252–259, 358–365. N. Cartojan, *Curs de istoria literaturii române vechi. Epoca lui Constantin Brâncoveanu*, București, 1931–1932, pp. 110–128; idem, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. II, București, 1974, pp. 163–216; M. Mazilu, *Legenda Sfântului Sisinie. Redacțiile românești*, în „Limba română”, LVII, nr. 1, 2008, pp. 75–88; idem, *Avestița, aripa Satanei. Redacțiile românești*, în „Limba română”, LXII, nr. 4, 2013, pp. 491–498; Al. Mareș, *Cărțile populare din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea. Contribuții filologice*, București, 2006, pp. 92–94; L. Valmarin, *„Vămile văzduhului” de la mitologie folclorică la segment narativ*, în „Revista de istorie și teorie literară”, VII, nr. 1–4, 2013, pp. 59–72; Al. Mareș, *Un apocrif necunoscut din veacul al XVIII-lea: Sfântul Gheorghe și diavolul*, în L. Brad Chisacof, S. Nicolae, C. Vătășescu (ed.), *Zamfirei Mihail: omagiu*, Cluj-Napoca, 2024, pp. 556–567.

[9] D. H. Mazilu, *Proza oratorică în literatura română veche*, vol. II, București, 1987, pp. 80–91.

[10] Vezi T. Simedrea, *Les „Pripela” du moine Philothee. Etude. Texte, Traduction*, în „Romano slavica”, XII, nr. 12, 1970, pp. 183–225; A. E. Pennington, *Șapte antologii de la Putna*, în A. Bugu (ed.), *Cuviosul Eustatie Protopsaltul și Școala muzicală de la Putna: studii și articole*, Putna, 2023, pp. 130–131; D. H. Mazilu, *Recitind literatura română veche*, vol. I, București, pp. 188–199. Pentru versurile din *Prologariul* lui Dosoftei, vezi N. A. Ursu, *Dosoftei. Opere*, vol. I, București, 1978, pp. 347–371. Vezi și C.-I. Dima, *Cântecul lui Ioasaf și verșul Sfântului Alexie, omul lui Dumnezeu. O abordare literară*, în „Revista de istorie și teorie literară”, VII, nr. 1–4, 2013, pp. 273–283.

[11] Vezi ms. rom. BAR 5023 în Al. Mareș, *Un manuscris românesc necunoscut din secolul al XVI-lea*, în *Conferințele Academiei Române*, București, 2003, pp. 1–34. Pentru *Viața Sfintei Maria Egipteanca*, vezi G. Mihăilescu, *Viața Sfintei Maria Egipteanca. Cele mai vechi traduceri, manuscrise și versiuni. Studii și texte*, București, 2008. Vezi *Viața Sfintei Petca* în L. Agache, Al. Mareș, C. Sava, M. Stanciu Istrate, E. Timotin, *Crestomația limbii române vechi*, vol. I, București, 2016, pp. 112–116.

[12] V. Cândea, *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca, 1979; D. H., Mazilu, *Literatura română în epoca Renașterii*, București, 1984; M. Moraru, *Umanism filologic și arte poetice în Renașterea literară românească*, în *Arte poetice. Renașterea*, București, 1986, pp. 643–672.

latine și polone, mitropolitul Dosoftei (1671–1674, 1675–1686) reușește să constituie o *Acta sanctorum*, ce acumulează de la vieți de sfinți, narațiuni edificatoare și versuri până la minuni, crâmpeie de istorie locală și fragmente memorialistice[13]. Cheia de boltă prin care mitropolitul Moldovei alcătuiește *Viața și petreacerea svinților* (Iași, 1682–1686)[14] este *miraculosul*, căci selectează legende hagiografice apropiate de cărțile populare[15] pe care, conform prefeței, lectorul – preot sau mirean – ar trebui să le citească – în biserică sau în spațiul privat[16] – „fără urât", nu ca pe „nevoințele viteajilor" ci ca „nevoințele și biruințele și izbândile a viteajilor Împăratului și Domnului ceresc", pentru ca „cetindu-le în toate dzâlele, veți îndulci sufletește, ca în raiul adevărat al Svinții Sale"[17]. Voluminoasele tomuri sunt aduse în Țara Românească de Mitrofan, ucenic al lui Dosoftei și viitor episcop de Buzău (1691–1702), unde vor fi utilizate în traducerea *Mineielor* (1698) întreprinsă de Radu Greceanu (CRV 111).

Viețile de sfinți de la Cozia (ms. rom. BAR 2602)

Cu toate acestea, *Viața și petreacerea svinților* (1682–1686) este devansată de un miscelaneu hagiografic, respectiv ms. rom. BAR 2602, al cărui colofon relevă: „Scrisu-se-au pre rumânie, cu învățătura părintelui Ananiei egumenul Sfintei Lavre Coziei. Și se-au scris în zilele creștinului Domnu Ducăi Voievod, în cursul anilor 1675, să se știe" (f. 225^{r})[18].

Codicele cozian, realizat la 1675, a fost menționat[19] și, pe alocuri, analizat în raport cu câteva *vieți* din antologia lui Dosoftei[20]. Cercetări recente au descris conținutul manuscrisului, legându-l de iconografia originară a Mănăstirii Cozia (1388–1391), precum și de contextul cultural al epocii[21].

---

[13] G. Mihăilescu, *În jurul surselor folosite de Dosoftei în Viața și petreacerea svinților*, în „Limba română", LXIII, nr. 3, 2014, pp. 419–432.

[14] Cel de-al treilea și al patrulea tom, publicate la Iași (CRV 73), ar fi trebuit să acopere *viețile* pe lunile martie-iunie și iulie-august, însă din cauza plecării în exilul polonez, activitatea tipografică se sistează, iar tomul III se oprește la ziua de 10 iunie, iar cel de-al patrulea la 12 iulie, culegerea rămânând, așadar, incompletă.

[15] M. Moraru, *Vechi legende apocrife. Studii și texte*, vol. II, București, 2005, pp. 77–80; Al. Mareș, *Mitropolitul Dosoftei și cărțile populare*, în idem, *Cărțile populare…*, pp. 217–221.

[16] „Le-au scris și proloage, să li să citească în svânta besearică, să le audză creștinii, să să folosească și să să polzuiască din viața și petreacerea lor acea svântă, cum să nevoiră, cum țânură credința, cum vărsară sângele lor cel svânt pentru Svântul Svinților, pentru Hristos […] "; cf. R. Frențiu, (ed.), *Dosoftei. Viața și petreacerea svinților*, Cluj, 2002, p. 12.

[17] *Ibidem*, p. 14.

[18] Vezi G. Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. II, București, 1983, p. 332.

[19] N. Vornicescu, *Proloagele*, vol. I, Bacău, 1991, pp. 10–13; C. Velculescu, *Cărți populare și cultură românească*, București, 1984, pp. 75–90.

[20] G. Mihăilescu, *O copie manuscrisă a Prologariului mitropolitului Dosoftei de la sfârșitul secolului al XVII-lea*, în „Limba română", LX, nr. 1, 2011, pp. 121–123; C.-I. Dima, *O premisă de lucru în analiza primelor traduceri românești ale Prologariului*, în „Limba română", LXIII, nr. 1, 2014, pp. 97–132.

[21] D. Mutalâp, *Descrierea celei mai vechi culegeri manuscrise hagiografice românești*, în „Limba română", LXXV, nr. 1–2, 2026, pp. 129–168.

Amintim, cu acest prilej, că ms. rom. BAR 2602 conține viețile sfinților doar pe lunile septembrie, octombrie, noiembrie și decembrie, corpus care, deși incomplet, mărturisește prima tentativă de a traduce în mod sistematic, în română, textele hagiografice pentru întregul an liturgic. S-a avansat, de asemenea, ipoteza că *viețile* pe 5 (parțial), 6, 7, 8 și 9 (parțial) martie din cel de-al doilea caiet al ms. rom. BAR 339 (cca. 1690) ar conserva aceeași traducere întocmită în lăcașul vâlcean[22].

Codicele nostru este alcătuit, în mare măsură, din *vieți* scurte, minuni ale sfinților și liste de nume care sunt rostite la finele fiecărei zile. De interes este Slujba din Duminica Sfinților Strămoși (ms. rom. BAR 2602, f. 196^{r}–169^{r}), ce se constituie dintr-o scurtă omilie despre genealogia lui Isus de la Avraam și Isaac, în care sunt inserate secvențe narative precum jertfa lui Isaac (f. 196^{r-v}), și dintr-o listă lungă de nume, de la Adam până la dreapta Suzana, introduse prin secvența anaforică „Pomenirea lui…” (f. 196^{v}–199^{r}). Praznicul mobil este fixat aici la data de 16 decembrie la fel ca pe peretele estic al pronaosului din biserica mare a mănăstirii (1388–1391). De asemenea, notăm și *Viața viteazului Mihail* (22 noiembrie), compusă în limba slavă încă din veacul al XIII-lea[23].Originar din Potuka, azi Jeravna (regiunea Silven, Bulgaria), sfântul militar își conduce oastea împotriva arabilor și triumfă atât prin sabie, cât și prin rugăciune. În pânza narativă se strecoară și tema luptei cu balaurul și salvarea fecioarei sacrificate, episod de largă circulație, pe care îl găsim inclus și în legendele hagiografice despre sfinții Gheorghe (post sec. al XI-lea)[24] și Teodor Tiron[25].După cum vom vedea, relatarea despre sfântul „bulgariu” ne va furniza un important indiciu privind sursa străină a antologiei.

Doi copiști au transcris textele culese în ms. rom. BAR 2602, respectiv ieromonahul Leontie și încă un frate din sobor (denumit de noi copistul B). Tot ei le-au și revizuit, adăugând marginal variante sinonimice și secvențe în limba slavă, modificând, pe alocuri, traducerea prin oferirea de nuanțe locale sau forme care să respecte structurile standard ale limbajului liturgic. Toate acestea semnalează orizontul de lectură al călugărilor din scriptoriul de la Cozia, centru în care, în acel veac, sunt preponderent întocmite cărți liturgice, diverse documente, dar și instrumente de traducere folosite în scop pedagogic.

Sursa slavă

Cunoscându-se atașamentul cozienilor pentru textele slavone, s-a lansat ipoteza că ms. rom. BAR 2602 ar oglindi o traducere a vieților de sfinți prescurtate, care în

[22] G. Mihăilescu, *O copie...*, pp. 121–123.

[23] Vezi E. Tomova, *Проложното житие на свети Михаил Воин (Предварителни текстологически наблюдения)*, în „Старобългарска Литература”, nr. 33–34, 2005, pp. 209–220.

[24] N. Cartojan, *Cărțile populare...*, vol. II, p. 196.

[25] Vezi circulația temei în K. Ivanova, *Литературни наблюдения върху две похвални слова от Евтимий Търновски*, în „Старобългарска литература”, nr. 14, 1983, pp. 10–14.

literatura slavă poartă numele de *Proloage*[26]. Opinia încetățenită, deși lipsită de probe, trimite către varianta „simplă" a *Proloagelor* (*Prost prolog*)[27] – numită uneori „varianta scurtă"[28] –, a căror tradiție textuală coboară până în veacurile al XI-lea, respectiv al XII-lea[29]. În plus, s-a afirmat că între *Prologariul* slav de la Mănăstirea Bistrița olteană – respectiv ms. sl. BAR 287 (sec. XVI)[30] – și codicele de la Cozia ar putea exista puncte comune[31].

Privind cu atenție sbornicul bistrițean, se cuvine să subliniem următoarele: Viețile de sfinți cuprinse aici nu aparțin în exclusivitate tradiției *Proloagelor simple*. La o simplă răsfoire, constatăm că unele dintre textele hagiografice sunt prefațate de scurte poeme, anunțate prin substantivul ϲ(χ) sau *stih*[32]. Astfel, *Prologariul* de la Bistrița olteană descinde, mai degrabă, din tradiția *Proloagelor cu versuri* (Стишен Пролог), constituite în Școala de la Târnovo, în secolul al XIV-lea, unde incorporează ciclul de *vieți* ale unor figuri de sfinți slavi, precum Petka (14 octombrie), Ioan de la Rila (19 octombrie), Mihail ostașul (22 noiembrie) și o narațiune despre mutarea moaștelor Sfântului Ilarion episcopul Meglinului (21 octombrie)[33].

Înclinăm să credem că acest tip de antologie hagiografică manuscrisă, din spațiul sud-slav, a stat la baza traducerii românești de la Mănăstirea Cozia. Spre deosebire de sinaxarele grecești, de *Proloagele simple* sau de cele publicate la Moscova între 1641 și 1675, codicele cozian prezintă trăsături structurale distinctive, dintre care enumerăm aici[34]:

---

[26] N. Vornicescu, *Proloagele*, p. 10; C. Velculescu, *Cărți populare...*, pp. 76–77; C. Velculescu, *Proloage. Fiziolog, Alexandria. Cosmografii*, Piscu, 2018, pp. 13–14.

[27] D. H. Mazilu, *Recitind...*, p. 210; C. Velculescu, *Proloage. Fiziolog...*, p. 13.

[28] C. Velculescu, *Cărți populare...*, p. 76.

[29] Vezi bibliografia de specialitate sintetizată în articolul de enciclopedie al proiectului SESDiva, respectiv R. Stankova, *The Synaxarion liturgical book of the Orthodox Slavs through the eyes of researchers* (https://sesdiva.eu/en/virtual-rooms/cultural-exchange/item/140-the-liturgical-book-synaxarion-to-the-orthodox-slavs-through-the-eyes-of-researchers-ru, accesat la 22.05.2026).

[30] P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.* vol. I, București, 1959, p. 385.

[31] C. Velculescu, *Cărți populare...*, pp. 76–77.

[32] Vezi, de pildă: Ѧкеѱима жьзлиѥ(м) бы҃нь бивает. Ѧкеѱима же дроуговь о(т) каменнаго побиѥнїа Биѥнь бывь Ѧкеѱимь вь трѣтїи сь стра(д)ныки (3 noiembrie; cf. ms. sl. 287, f. 80ʳ); Їоаникїа о(т) зъмли вьспрїемлѥ(т) Иже слово(м) зем(л҃)ю оутвръдивии бж҃їе сло(в҃). Знамениа ти вь четврьтїи Їоаникїе (4 noiembrie; cf. ms. sl. 287, f. 80ᵛ); Несоумненна соупроуга мъчь оубиваѥ(т) дш҃евнаа съпрѣженїа вьзлюбльшїи(х҃) оусѣчениѥ прииемши Єпистимїа сь Галактїоно(м) вь петыи (5 noiembrie; cf. ms. sl. 287, f. 85ᵛ).

[33] G. Petkov, *Стишниятпролог в старатабългарска, сръбска и рускалитература (XIV–XV век)*, Plovdiv, 2000, p. 27.

[34] O parte din aceste argumente au fost prezentate în D. Mutalâp, *The Oldest Romanian hagiographic collection and its ties to the South Slavic Literature*, în „Старобългарска Литература", nr. 73–74, 2026, sub tipar.

Tabelul 1

Sursa slavă

Nr.	Ms. rom. 2602	Data/Viața	*Minei* grecesc (sec. XVII)[35]	*Proloage* moscovite (1642/ 1675)[36]	*Proloage cu versuri* (Târnovo, sec. XIV)[37]
1.	*Iar într-aceasta zi Sfântul și Dereptul Mihail slujitoriul* (f. 149r–150v)	22 noiembrie	–	Въ тои же дн҃ь оуспенїе ст҃а́го и прв(д)наго Михаила воина (f. 305v)	Въ тъ ж(д)е дн҃ъ Успенїе ст҃го и праведнаго Михаила воина (p. 77)
2.	В не(д)лѧ сты́(х) пр҃во(т)ц́ъ (f. 196r–199r)	16 decembrie (Duminica Sfinților Strămoși)	–	–	В недѣлѧ стыхъ пр҃воц́ь (p. 59–74)
3.	zilele petdeseadniței (f. 172r) [marginal: „rusaliilor”]	4 decembrie (Viața Sf. Ioan al Polivatului)	πεντηκοσῆς (p. 19)	пѧтьдесѧтницы (f. 350r)	пѧ(т)десѧтницѫ (p. 18)
4.	*Vacho Novii* (f. 195r) [marginal: „cel nou”]	15 decembrie (Viața Sf. Vah cel Nou)	Βάχουτοῦ Νέου (p. 127)	–	вакꙗховыи (p. 56)
5.	vâlf [marginal: „vrăjător”] (f. 214v)	25 decembrie (Nașterea Domnului)	μάντις (p. 238)	волхвъ (f. 436r)	влъхвъ (p. 99)

Majoritatea exemplelor ilustrate decelează termeni proveniți din limba slavă, apropiați de formele din *Proloage* (nr. 3, 5), înregistrându-se și cazuri de secvențe redate *telle quelle* (nr. 2, 4). În plus, prezența *Vieții viteazului Mihail* (22 noiembrie), coroborată cu Slujba din Duminica Protopărinților (16 decembrie), ne îndreptățește să considerăm că sursa principală a antologiei românești a fost una slavă și nu greacă. *Mineiele* venețiene, publicate în veacul al XVII-lea, circulau în epocă, găsindu-se pe rafturile bibliotecii stolnicului Cantacuzino, fiind utilizate, printre altele, de Dosoftei în alcătuirea *Vieții și petreacerii svinților*[38]. Cu toate acestea, cazuri precum nr. 1 și 2 semnalează că monahii cozieni nu și-au luat ca reper principal tipăritura greacă.

Faptul că ambele praznice (nr. 1 și 2) sunt incluse în codicele românesc alături de *Viața Sfântului Vah cel Nou* (nr. 4) sugerează că izvodul de la care a

[35] Am utilizat volumul publicat în Veneția (1678), păstrat la Biblioteca Academiei Române sub cota CR III 173900. Pentru accesibilitatea lor în epocă, vezi nota 37.

[36] Am utilizat versiunea digitalizată, aflată sub cota RSL Marc 21 (https://viewer.rsl.ru/ru/rsl02000026604?page=1&rotate=0&theme=white, https://viewer.rsl.ru/ru/rsl01002446096?page=1&rotate=0&theme=white, accesatla 04.07.2025).

[37] G. Petkov, M. Spasova, *Търновската редакция настишния пролог. Текст ове лексикален индекс*, vol. III, IV, Plovdiv, 2009, 2010. Le sunt recunoscător prof. dr. A. Miltenova și prof. dr. G. Petkov pentru generozitatea de a-mi pune la dispoziție materialele de față.

[38] C. Dima-Drăgan, *Biblioteci umaniste românești*, București, 1974, pp. 40–56, 161; G. Mihăilescu, *În jurul...*, p. 419.

pornit traducerea a fost o versiune manuscrisă și nu tipărită a *Proloagelor*[39]. Cea din urmă avea să fie adusă de la Moscova, în două exemplare ale unor tiraje diferite (1685, 1691), de către ieromonahul Paisie de la Cozia când se întoarce din „hagie la Moscu" pe la 1698 și 1702[40]. Așadar, sursa transpunerii coziene trebuie să fi fost un manuscris apropiat de *Prologul* cu stihuri, compus la Târnovo în secolul al XIV-lea și care se distinge, pe lângă scurtele poeme, prin ciclul de vieți de sfinți din această regiune (vezi *supra*)[41]. Dat fiind faptul că manuscrisul românesc nu conține stihuri și nici ciclul întreg al sfinților târnovieni, ne aflăm în fața a două ipoteze: fie traducătorul a avut la îndemână o versiune puternic alterată a acestor *Proloage*, fie a omis versurile și o parte dintre narațiunile specifice lumii sud-slave, operând astfel o selecție în virtutea nevoilor concrete ale obștii sale.

Raționamentul devine cu atât mai interesant, cu cât date recente au adus la lumină difuzarea acestui tip de *Prologariu* în manuscrise slave copiate în spațiul românesc (în mare măsură Moldova), între veacurile al XV-lea și al XVII-lea[42]. Ne vom rezuma aici doar la Viața *Sfântului și dereptului Mihail, slujitoriul* (ms. rom. BAR 2602, f. 149^{r}–150^{v}), prăznuit la 22 noiembrie, deci la unicul personaj de origine bulgară din codicele românesc. Iată raportul dintre traducerea târnoviană (sec. XIV) – numită aici T[43] –, redacția moldovenească – M – (sec. XV)[44], *Prologariul* de la Bistrița – ms. sl. BAR 287 (sec. XVI) – aici B – și codicele românesc de la Cozia (C).

T: Тъи сѓтыи бжїи Михаилъ. Бѣше въ лѣта бл҃гочъстиваго цр҃ѧ Михаила, ѿ гра(д) Потоукы, ро(д)мѵ́ сыи҆ блъгаринъ (p. 77)

M: Тъ҆ сѓтыи бжїи Михаиль бѣше въ лѣта блгоч(с҃)тиваго цр҃ѧ Михаила, ѿ града Потоукы, ро(мѵ́) сыи҆ блъгаринь (p. 111)

B: Тъ҆ и сѓтыи бжїи Михаиль бѣше въ лѣта блгоч(с҃)тиваго цр҃ѧ Михаила, ѿ гра(д) Потоукы, ро(д)м сыи҆ блъгаринь (f. 110^{r})

C: Acest sfânt dumnezeiescul Mihail era den cetatea Potuchi, de neam fiind bulgariu (149^{r})

---

[39] Pentru structura *Proloagelor simple*, în diacronie, vezi https://menology.obdurodon.org/index, accesat la 07.04.2026.

[40] C. Velculescu, *Cărți populare...*, p. 78; Al. Mareș, *Prezențe românești peste hotare*, în Gh. Chivu, C. Vătășescu, *Omagiu profesorului Grigore Brâncuș la 90 de ani*, București, 2019, pp. 266–267.

[41] Pentru cele două traduceri și răspândirea puternică a *Proloagelor cu versuri* în Serbia și Rusia, vezi G. Petkov, *Стишниятпролог…*, pp. 17–58.

[42] G. Petkov, *За някои неизвестни преписи на проложните жития от търновския цикъл в румънски ръкописи*, în „Palaeobulgarica / Старобългаристика", nr. 3, 2023, pp. 101–117.

[43] G. Petkov, M. Spasova, *Търновската редакция...*, vol. 3, Plovdiv, 2009, p. 77.

[44] Editată de G. Petkov prin compararea ms. sl. Dragomirna 1770/681 (sec. XV), 1794/705 (sec. XV), 1876/787 (sec. XV)și 1785/696 (sec. XVI) cu ms. sl. BAR 544 (sfârșit sec. XV – început sec. XVI) și 55 (sec. XVII), având ca bază primele versiuni (G. Petkov, *Занякоинеизвестни…*, pp. 101–117). Pentru *Viața ostașului Mihail*, vezi pp. 111–112.

T: рабъ его дымъ при єзерѣ и *пріємь на скорѣ* ѣстїе, и иде тамо идеже бѣше ды(м) исχодѣ (p. 78)

M: ра(б̄) егоды(м̄) приезерѣ и *пріе(м)* ѣстїе, <u>тече сътворити</u> идеже бѣше ды(м) исχодѣ (p. 112)

B: рабь ѥго димь при єзерѣ и *прие(м) на скорѣ* ѣстиѥ, и иде тамо идѣже бѣше димь исχоде (f. 110ᵛ)

C: sluga lui văzând fum lângă baltă și <u>alergă să facă</u> bucate <u>domnu-său</u>, unde văzu că iase fumul (f. 149ᵛ)

Traducerea românească omite secvența ce plasează traiul lui Mihail în timpul domniei lui Mihail al IV-lea Paflagonianul (бѣше...цр̄ѧ Миχаила). Ea reprezintă, cel mai sigur, o scăpare a traducătorului/ copistului sau o eroare deja existentă în protograful slav. Tot din versiunea românească lipsesc, uneori, termeni care se află în manuscrisele moldovenești (пріємь) sau în cea de la Târnovo și în sbornicul bistrițean (пріємь на скорѣ). În orice caz, transpunerea în română se apropie cel mai mult de redacția moldovenească (M), căci include sintagma „aleargă să facă” (тече сътворити) pe care nu o întâlnim nici în *Proloagele cu versuri* de la Târnovo (T), nici în manuscrisul de la Bistrița olteană (B). Aceste asemănări și diferențe – ce constau uneori în ocurențe unice („domnu-său” doar în C) – ne permit să lansăm ipoteza că sursa slavă a ms. rom. BAR 2602 a fost un *Prolog* cu stihuri apropiat de cele care s-au răspândit prin Moldova, ipoteză care merită întărită printr-un viitor studiu care să se extindă asupra mai multor manuscrise slave cu vieți de sfinți prescurtate.

Sursa greacă

Oprindu-ne la fila 50ᵛ a culegerii hagiografice românești (1675), versiunea scurtă a *Vieții Sfântului Roman Melodul* (1 octombrie) ni-l înfățișează pe „făcătoriul de condacure” în Biserica din Vlaherne având o viziune marianică, „căci se arătă Preacista în somn și-i deade un sfitoc de hârtie să-l mănânce”, în urma căreia primește „darul de condace”. Melodul se deșteaptă din somn, intră în biserică „și începu a cânta condacul greceaște, adecă ипαρφенос симерон тон иперѳсион тикти, iar sârbeaște: дв̄ѣа дн̄є” (ms. rom. BAR 2602, f. 50ᵛ). Pe lângă fascinantul fenomen al diglosiei, întâlnit sub diferite forme în vechile texte românești[45], episodul articulează un imn marianic în două limbi diferite, mijlocite însă de același alfabet.

Prin această cheie de lectură, am reluat scrierile culese în miscelaneul cozian și am observat o serie de forme lexicale care merită privite îndeaproape.

[45] M. Moraru, *De nuptiis Mercurii et Philologiae*, București, 1997, p. 14.

Tabelul 2

Sursa greacă

Nr.	Ms. rom. 2602	Data/Viața	Grec (*Minei*, sec. XVII)	Slav	
				Prolog moscovit (1642/1675)	*Prolog cu versuri* (Tarnovo, sec. XIV)[46]
1.	*Mamantos* (f. 2^{v})	2 septembrie	Μάμαντος (f. 8^{r})	Мамантъ (f. 4^{v})	Мамантъ (p. 24)
2.	*Patriarhu de la Țarigrad Ioan Nisteftu* (f. 2^{v})	2 septembrie	Ιωάννουτου Νηστευτου (f. 8^{r})	Їоанна архїеп(с̑)кпа Константина града постника (f. 4^{v})	Їоанна архїеп(с̑)кпа Костантина гра(д̑) постника (p. 25)
3.	*mnistira* (f. 34^{r}) = „logodnică”	Sf. Tecla (24 septembrie)	μνήστρα (f. 78^{r})	обрѹчена(f. 67v)	обрѫчена(p. 82)
4.	Des.: *Și-i duseră la Nicomidiia de le tăiară capetele acolo. Iar marele Grigorie Bogoslov zice că acesta au iubit pre fată nu altul, face-se adunarea lui unde s-au muncit dencolo de solomonești*le (f. 51^{r})	Ciprian Martirul (2 octombrie)	Des.: καὶ ἐπὶ Νικομήδειαν ἀπαχθέντου, τὰςκεφαλὰς ἀφαιροῦνται. ὁ δὲμέγας Γρηγόριος ὁ θεολόγος, οὐχὲταῖρον, ἄλλ’ ἀυτὸνἐραστὴν τῆς παρθένουφησί. τελεῖται δὲ ἡ ἀυτῶνσινάξις, ἐντῷἀυτῶν μαρτυρίῳ, τῷὄντι πέραν ἐντοῖς Σολομῶντος: ~ (f. 12^{r})	Des.: и в Никомидїи ведена быста и главы има ѿсѣкоша (f. 135^{v})	Des.: и въ Никомидїѣ ведени главы имь ѿсѣкоша (p. 9)
5.	*pantocrator* (f. 111^{v}) *odejdiile liturghiei* (f. 113^{r})	*4 Baruh* (4 noiembrie)	παντοκράτωρ (f. 78^{r}) σκεύη τῆς λειτουργίας (f. 78^{v})	–	въседръжителъ (p. 15) съсѫды слоужебныа (p. 17)

Primul exemplu reprezintă o grafie a numelui Mamant mult mai apropiată de cea greacă decât de cea slavă (Tabelul 2, nr. 1). În schimb, patronimul *Nisteftu* se găsește doar în textul grec, fiind absent din *Proloage* (nr. 2). Urmând același fir, este ușor de văzut că unele dintre scrierile hagiografice din codicele românesc cuprind episoade pe care le întâlnim în *Mineie* și nu în *Prologul* moscovit sau în cel cu stihuri (vezi finalul *Vieții martirului Ciprian*; cf. nr. 4). Totodată, cuvinte precum *mnistira* (gr. „logodnică”) și *pantocrator* au fost preluate ca atare din limba greacă (compară cu обрѫчена sau въседръжителъ; cf. nr. 3 și 5), iar altele, ca „odejdiile liturghiei”, izvorăsc, cel mai sigur, din aceeași sursă.

Deși nu l-au utilizat decât pentru un număr restrâns de *vieți*, monahii de la Cozia au avut, cel mai sigur, la îndemână *Mineiele* venețiene, după cum spuneam, grație vastei biblioteci a stolnicului Constantin Cantacuzino (vezi *supra*). Legătura și încrederea acestuia față de lăcașul vâlcean transpar prin gestul său de a accepta să ajungă la Mănăstirea Cozia unul din rarele sale volume grecești („unic în lume”), cu tâlcurile tuturor psalmilor și diverse oracole. Din inițiativa lui Paul din Alep,

[46] G. Petkov, M. Spasova, *Търновската редакция...*, vol. 1–3, Plovdiv, 2008, 2009.

tomul imens avea să fie copiat de Baba Yani din Chios, personaj desprins parcă din ciclul de basme orientale *Halima*, căci este zugrăvit drept un „cunoscător al tuturor tainelor limbii" care nu poate să fie „silit să stea și să scrie" în mănăstire decât prin ademenirea sa zilnică cu „două ocale de vin"[47].

Revenind la concordanțele dintre textele românești și izvodul grec, pe lângă cele expuse mai sus, am constatat o serie de erori de traducere, dintre care amintim:

Minei: εὐαγγελιζόμενος (p. 34)
Ms. rom. 2602: mângâie-i de le zi cuvinte bune (f. 113^{r})
Dosoftei: binevestindu-le (CRV 73, f. 105^{v})

Minei: των δὲ ὀκτῷ καὶ δεκάτῳ ἔτει (p. 32)
Prolog cu versuri: въ осмое же и десѧтое лѣто (p. 15)
Ms. rom. 2602: Iar în 11 ani (f. 111^{v})

Minei: δωδέκατος (p. 35)
Prolog cu versuri: два на десѧтыи (p. 19)
Ms. rom. 2602: […] (f. 114^{v})
Dosoftei: făurariul (CRV 73, f. 106^{v})

Primul eșantion ilustrează o transpunere aproximativă a lui εὐαγγελιζόμενος în română. Opțiunea călugărilor cozieni este atipică: „mângâie-i de le zi cuvinte bune" (BAR 2602, f. 113^{r}). În schimb, Dosoftei înțelege nuanța evanghelică și optează pentru „binevestindu-le" (CRV 73, f. 105^{v}).

Cea mai frecventă greșeală de transpunere se observă în restul exemplelor. Numeralele grecești sunt fie traduse eronat (unsprezece în loc de optsprezece), fie sunt omise cu totul. Cu toate acestea, cazul lui δωδέκατος, în contextul apocrifului *4 Baruh* (4 noiembrie), ar ridica probleme oricărui cărturar cunoscător de limba greacă. Versiunea scurtă a legendei despre Ieremia și dărâmarea Ierusalimului conține doar numeralul „a douăsprezecea" în răspunsul pe care bătrânul îl oferă lui Ebed-Melec care, abia trezit din somnul de șaptezeci de ani, se întreabă „În ce lună ne aflăm?". Redacția lungă a apocrifului ne oferă mai multe detalii: Νισσάν· καὶ ἐστιν ἡ δωδεκάτη „a douăsprezecea (zi) din Nisan" (5:33)[48]. Mitropolitul Dosoftei este, din nou, singurul care reușește să ofere o transpunere apropiată de Nisan, și anume luna februarie. Selecția sa lexicală se datorează tendinței sale de „lectură în dialog", căci o altă sursă greacă, respectiv *Cronograful* tip-Kigala (Veneția, 1650), îi furnizează următorul reper cronologic: δωδέκατος ἤγυν Φεβρουάριος (p. 218)[49].

În cele din urmă, considerăm că cele prezentate mai sus ne permit să afirmăm că monahii de la Mănăstirea Cozia au apelat izolat, sporadic și mai puțin

[47] M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Călători străini...*, p. 185.
[48] J. Herzer, *4 Baruch (Paraleipomena Jeremiou)*, Atlanta, 2005, p. 18.
[49] Am folosit volumul care conține însemnările lui Dosoftei, respectiv BAR CR 170343.

precis[50] la *Mineiele* veneției. Fenomenul e impregnat în înseși slovele atent desenate prin care este redat „condacul pre greceaște" cântat de Roman Melodul, deja invocat aici. Cu siguranță, cântecul „pre sârbeaște" le era mult mai familiar, respectat fiind de la litera săpată în piatră sau inscripționată alături de icoană (sec. XIV), până la slova solemnă a sbornicelor, lexicoanelor, pomelnicelor și titlurilor de vieți de sfinți redactate de-a lungul timpului în sobor.

Surse mixte și grafii încrucișate

Călugării de la Cozia au apelat, așadar, în mare măsură la un manuscris slav al *Proloagelor cu versuri* și, pe alocuri, la *Mineiele* grecești, scoase din tipar la Veneția în veacul al XVII-lea. Traducerea bazată pe surse multiple reprezintă o practică ce își are rădăcinile încă din secolul primelor monumente scrise în limba română. De ea s-au servit, de obicei, cărturarii pentru a transpune parțial sau integral Sfânta Scriptură: *Palia de la Orăștie* (1581–1582), *Noul Testament de la Bălgrad* (1648), *Psaltirea de-nțăles* (1680) și *Biblia de la București* (1688)[51]. Tot în secolul al XVII-lea, am văzut că, în spirit renascentist, Dosoftei compara surse eline, neogrecești, slave și polone, de la antologii hagiografice până la *Cronografe* și paterice, pentru a compune *Viața și petreacerea svinților* (1682–1686). Tot el tălmăcea psalmi din greacă, având pe masă și o *Psaltire* slavă, ca mai apoi să le versifice în spirit baroc[52]. Maniera de a traduce de pe izvoare multiple și plurilingve se perfecționează în secolul următor, când, de pildă, în obștea starețului Paisie Velicikovski (1722–1794), monahii cărturari comparau tradițiile textuale grecești și slave, transpunând în română lucrări patristice cât mai fidele celor mai timpurii surse, dar care să includă și „adaosurile" din tipărituri și codice ulterioare, fie ele bizantine sau sud-dunărene[53].

În ciuda acestei lungi tradiții, opinăm că frații din cinul de la Cozia au avut alte motive pentru a folosi mai multe izvoade în traducerea corpusului hagiografic (c. 1675). Pentru a înțelege resorturile acestei alegeri, ne întoarcem asupra fenomenului

[50] G. Mihăilescu observă, de asemenea, că traducerea *Vieților* din cel de-al doilea caiet al ms. rom. BAR 339 (c. 1690), care ar conserva o parte din transpunerea coziană, conține multe erori: „Aici, textul – în care particularitățile muntenești par a fi mai pronunțate decât în restul caietelor manuscrisului – este, pe alocuri, confuz și cu multe erori de traducere (unele greșeli ar putea să fie atribuite și copistului). Credem că traducătorul acestei porțiuni de Prolog (din caietul 2) fie nu știa bine limba greacă, fie realizează această traducere superficial și în mare grabă" (G. Mihăilescu, *O copie...*, p. 123).

[51] V. Pamfil, *Palia de la Orăștie 1581–1582*, București, 1968, pp. V–IX; M. Cobzaru, *Dosoftei. Psaltirea de-nțăles*, Iași, 2007, p. 701; V. Cândea, *Rațiunea dominantă...*, pp. 79–171.

[52] D. Bădără, *O ediție necunoscută a Psaltirii în versuri a lui Dosoftei*, în „Revista de istorie", XLI, nr. 3, 1988, pp. 275–297; M. A. Gherman, *Marginalii la psaltirile versificate în cultura română*, în idem, *Aspecte umaniste în cultura românească veche*, București, 2004, pp. 136–137.

[53] Vezi *Prefața* lui Iosif de la Văratic la *Parenesis*-ul Sfântului Efrem Sirul (Neamț, 1818), în I. Bianu, N. Hodoș, D. Simonescu, *Bibliografia românească veche*, vol. III, București, 1936, pp. 242–246; D. Mutalâp, *Preliminary Remarks on the Study of the Romanian Ascetic Miscellanies*, în „Старобългарска литература", nr. 69–70, 2024, pp. 293–315.

grafic întâlnit în *Viața Sfântului Roman Melodul* (1 octombrie), în care textul grec al imnului marianic este transcris fonetic în alfabet chirilic (vezi *supra*).

De curând, lucrările redactate în alfabete și limbi care se influențează reciproc au fost readuse în atenție, fiind analizate în contextul cântării liturgice bilingve[54]. De la *Antologhioanele* de la Mănăstirea Putna (sec. XVI) până la *Slujebnicul* Mitropolitului Ștefan al Ungrovlahiei (1648–1653, 1655–1668), aceste cărți de slujbă au mijlocit cuvântul sacru în slavonă și greacă (și pe alocuri în română) prin slove chirilice și glagolitice, uneori grecești[55]. În Țara Românească a secolului al XVII-lea, limba greacă a fost utilizată în alfabet chirilic odată cu depărtarea graduală de programul cultural al epocii în care Matei Basarab cultiva slavonismul (1635–1641). Treptat, această limbă pătrunde în oficierea cultului divin[56], alături de slavonă și de română. Reprezentanți ai păturii înalte studiază greaca la Constantinopol, iar cărturari și înalți prelați de această obârșie activează în Valahia, mai ales la curțile domnitorilor Șerban Cantacuzino (1678–1688) și Constantin Brâncoveanu (1688–1714). Anton Maria del Chiaro, „secretarul de limbi europene" al lui Brâncoveanu, era de părere că adoptarea limbii grecești ca limbă de cult se datora prezenței pronunțate a clerului grec în Muntenia[57]. În lucrarea sa descrie cu fascinație cum slujbele de sărbătoare valahe se țineau atât în slavonă (conform tradiției), cât și în greacă[58], fapt atestat și de mărturia lui Paul din Alep[59]. Se observă ușor preferința crescândă pentru această limbă în volumele publicate în greacă între 1680 și 1700 (peste 20)[60]. Menționăm aici *Evanghelia greco-română* (București, 1693), în a cărei prefață se sublinia că textul grec poate fi folosit pentru a-l corecta pe cel românesc și că „și de nu nici puteți să înțeleageți ceale scrise, numai din singură cetaniia multă să face sfințirea, scrie și Orighen, că în ce chip șerpii, măcar că nu înțeleg limba fărmăcătorilor, iar auzind numai glasul lor amorțesc și rămân făr mișcare, într-acesta chip și cela ce ceteaște sau ascultă Sfânta Evanghelie, măcar de nu ci (sic) înțeleage ceale scrise, iară patimile și pofta ce să află în trupul omului, și îndemnările satanii, numai din cetanie și din auzire să omoară"[61].

[54] O. Olar, *Greek in Cyrillic Script: A Manuscript from the Library of the Metochion of the Holy Sepulchre at Constantinople*, în „The Historical Review/La Revue Historique", nr. 1, 2025, pp. 183–198.

[55] Gh. Ciobanu, M. Ionescu (ed.), *Antologhionul lui Evstatie protopsaltul Putnei*, București, 1983; G. Dumitrescu (ed.), *Slujebnicul arhieresc al Mitropolitului Ștefan al Ungrovlahiei*, București, 2022.

[56] D. Russo, *Elenizmul în România. Epoca bizantină și fanariotă*, București, 1912, pp. 51–54.

[57] A. M. delChiaro, *Revoluțiile Valahiei*, București, 2012, pp. 86–87.

[58] *Ibidem*, pp. 96–97.

[59] Vezi secvența comentată în O. Olar, *The Travels of Patriarch Makâriyûs of Antiochand the Liturgical Traditions of the Christian East*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes", nr. 1–4, 2014, pp. 275–287.

[60] În prima parte a următorului secol, număr se ridică la 42; vezi C. Papacostea-Danielopolu, L. Demény, *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană (secolele XVII–XIX)*, București, 1985, pp. 157–170; M. Tomescu, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, București, 1968, pp. 74–75.

[61] I. Bianu, N. Hodoș, D. Simonescu, *Bibliografia românească veche*, vol. I, 1903, p. 333.

Utilizarea limbii grecești într-un mediu în care cultul divin se oficia în slavonă și, pe alocuri în limba română, se leagă de contextul amplu în care heterodoxia patriarhului Chiril Lucaris (1620–1638) răsuna de-a lungul întregului veac[62]. Polemicile de ordin teologic au catalizat consolidarea comunităților religioase, iar aderarea la limba greacă garanta că, sub dominație otomană, definirea acestei identități respecta întru totul Biserica Ortodoxă[63]. Mișcările tectonice ale acestor idei au ecou și în Valahia, când, începând cu mijlocul veacului, limba greacă își croiește drum în cărțile liturgice (slavo-)române. Fenomenul se oglindește prin transcrierea textului grec în alfabet chirilic, semn că preoții și prelații pentru care codicele erau întocmite nu cunoșteau foarte bine această limbă.

Ideile epocii ajung, cu siguranță, și la Mănăstirea Cozia. Vlădica Varlaam (1672–1679), „mai marele diecilor” și fost egumen al lăcașului vâlcean, se semna în greacă[64]. Cărți redactate în această limbă erau trimise aici[65], iar volume precum *Evanghelia greco-română* (București, 1693), amintită mai sus, intrau în biblioteca mănăstirii[66]. Cu siguranță, studiul acestei limbi trebuia perfecționat, monahii fiind deprinși cu lectura și cântecul slavon. Așa ne explicăm de ce, la finele unui *Acatistier* slavon, copiat în sobor la 1558, o mână ulterioară – probabil tot a unui frate cozian – scrie rugăciunea „Cuvine-se cu adevărat” în limba greacă cu litere chirilice[67].

Considerăm că traducerea vieților de sfinți, realizată în timpul egumeniei monahului Anania (1666–1684)[68], surprinde o etapă de tranziție. Numeroasele greșeli de traducere din greacă (lecțiuni eronate, opțiuni aproximative, omisiuni) trebuie văzute drept tentative de a pune în practică o limbă străină. Ipoteza este confirmată de faptul că sursa principală a traducerii este *Prologul* slav cu stihuri, în timp ce *Mineiele* grecești sunt folosite izolat, doar în cazul unor *vieți*. Utilizarea surselor multiple, reflectă, așadar, un exercițiu de traducere. Treptat și cu precauție, călugării din soborul cozian caută să se desprindă de străvechiul model slav și încearcă să îl integreze și să-l asimileze pe cel grec. Între zidurile mănăstirii răsuna cântecul „pre sârbească” дв҃аа дн҃є, în vreme ce, din afară, monahii îl auzeau pe cel grec și ne putem imagina cum sunetele străine erau prinse în scris, slovă cu slovă „ипаѓѳенос симєѓон тон ипєѓѳсион тикти”.

---

[62] O. Olar, *La boutique de Théophile. Les relations du patriarche de Constantinople Kyrillos Loukaris (1570–1638) avec la Réforme*, Paris, 2019.

[63] O. Olar, *Contested Identifications: Eastern Christianity Between Rome and Constantinople (First Half of the 17thCentury)*, în M. Vasiljević (ed.), *Identifications of Orthodox Christians in Ottoman Southeastern Europe (c. 1450–c. 1750)*, Belgrad, 2026, pp. 451–488.

[64] N. Șerbănescu, *Varlaam mitropolitul Țării Românești, părintele tipografiei bucureștene (1672–1679)*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXXVI, nr. 12, 1958, p. 1125; G. Vaida, *Cozia, vestita ctitorie a lui Mircea Voievod cel Mare*, Râmnicu Vâlcea, 1986, pp. 118–119.

[65] Vezi nota 47.

[66] M. Davidescu, *Mănăstirea Cozia*, București, 1966, p. 25.

[67] Vezi ms. sl. Bibl. Episcopiei Arad 5, f. 518^{v}; cf. D. Ristin, *Contribuții la descrierea cărții vechi manuscrise de la Arad: repertoriu*, București, 2022, pp. 34–37.

[68] G. Vaida, *Cozia...*, p. 120.

THE SOURCES OF THE OLDEST ROMANIAN HAGIOGRAPHIC COLLECTION

(Abstract)

The paper studies the multiple sources of the oldest Romanian collection of Lives of Saints. Little known, Rom MS BAR 2602 is a hagiographic miscellany, with *Vitae* for the months of September to December, written in Cozia Monastery (Wallachia), in 1675. Its main source is the South Slavic *Verse Synaxarium* or *Verse Prolog* (Tarnovo, 14th century) which was diffused in the Romanian lands between the 15th and the 17th century. Secondarily, the monks from Cozia used the Greek *Menaion* (Venice, 17th century) to render some of the *Vitae*. The errors of translation from Greek, coupled with the peculiar phenomenon of writing this language with Cyrillic were analysed within the frame of the mid/ second half of the 17th century Wallachia, when Greek emerged as a language of culture and of Church service (traditionally performed in Slavonic). These new ideas made their way to Cozia Monastery, urging its monks to slowly detach from the Slavonic model and gradually and steadily adopt the Greek one.

Cuvinte-cheie: manuscrise românești hagiografice, *Proloage cu versuri*, *Mineiul* grec, surse mixte, limba greacă în alfabet chirilic.

Keywords: Romanian Lives of Saints, *Verse Prolog*, Greek *Menaion*, mixed sources, Greek in Cyrillic alphabet.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române
București, Calea 13 Septembrie nr. 13
daniar.mutalap@gmail.com